

УДК 168+305.44

**СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ГЕЛЬМУТА ШМІДТА:
ПРОБЛЕМНІ ЛІНІЇ ТА ЕВРИСТИЧНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ**

Н.В. Григорова, кандидат соціологічних наук, доцент
кафедри німецької філології ХНПУ імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена розгляду основних положень соціальної філософії Г. Шмідта, яка ґрунтується на засадах політичного прагматизму. При цьому раціоналізм протиставляється політичній романтиці, яка досить довго домінувала у німецькій суспільній свідомості. Розкривається взаємозв'язок між соціальною державою як європейським культурним досягненням та демократією, яка втрачає ґрунт у люмпенізованому суспільстві. Справжня культура свободи може формуватись тільки на основі виваженої соціальної політики та за умов подолання правового нігілізму.

Ключові слова: соціальна держава, філософія політики, суспільство, культура свободи, демократія, сталий розвиток, прагматизм, нігілізм, відповідальність.

Роль видатних особистостей в історії належить до наскрізних проблем соціальної філософії. Це обумовлено тим, що вони змінюють хід людської історії. Набагато менш дослідженою залишається проблема ролі теоретичного світогляду у прийнятті відповідальних рішень політичними лідерами високого рівня. Якісний рівень демократичного політичного мислення у сучасних ускладнених соціокультурних контекстах не в останню чергу залежить від здатності лідерів високого рівня відповідати на виклики сьогодення.

Розгляд цієї проблемної лінії на матеріалі інтерв'ю та публікацій Гельмута Шмідта, одного з найуспішніших канцлерів ФРН, дозволяє, як буде показано нижче, виявити філософську складову його мислення у контекстах, які є наближеними до українських. Г. Шмідт, як відомо, належав до прихильників євроінтеграційних процесів у Німеччині, він забезпечив успішний антикризовий менеджмент у часи своєї каденції (1974-1982), який став основою сталого розвитку у Німеччині, обґрунтував стратегію боротьби з тероризмом. Разом з цим, він у своїх виступах і публікаціях постійно порушував філософські проблеми, які й дотепер не втратили своєї актуальності. Як зауважує Т. Зоммер, уявлення Г. Шмідта про політику «мали філософське коріння, торкалися ціннісних орієнтацій та етичних норм» [13, 454].

Стиль мислення Г. Шмідта та його біографія детально аналізувались у сучасній історичній, політологічній та соціологічній літературі. Тут треба

особливо відмітити праці К. Бьолінга, Т. Зоммера, Ф. Штерна та інших. Досвід самопізнання Г. Шмідта, у тому числі й його формування як політичного філософа та видавця газети «Цайт», що активно сприяла становленню громадянського суспільства у Німеччині, представлено у його автобіографічних та мемуарних працях. Але соціально-філософські погляди Шмідта, так само, як і його політична філософія ще не були предметом спеціального дослідження.

Метою цієї статті є реконструкція та систематизація соціально-філософських поглядів Г. Шмідта.

Ці погляди формувались під впливом М. Вебера, Г. Зіммеля, американського прагматизму, а також просвітницької політичної філософії, передусім А. Токвілля. Раціоналізм політичної філософії Г. Шмідта у певному сенсі є запереченням політичної романтики у її ліворадикальній та консервативній версіях. Філософсько-політичні теоретичні розвідки Г. Шмідта, де обґрунтовується на емпіричних фактах значущість дискурсивного розуму у прийнятті політичних рішень надали поштовх розробці теорії комунікативної дії Ю. Габермаса.

Інтерпретація взаємозв'язку між прагматичною соціальною політикою є наскрізною проблемною лінією соціальної філософії Г. Шмідта, яка також виступає основою його політичної філософії. При цьому значну увагу він приділяє теорії соціальної держави. «Соціальна держава, – наголошує він, – є суто європейським досягненням. Мабуть, це найзначніше культурне досягнення західних європейців у 20-му столітті. Соціальна держава задає масштаб усьому світові, включно з Китаєм» [12, 241]. Соціальна держава має досить широкий функціональний діапазон, який виходить за рамки між людської, в тому числі й між поколінної солідарності. Саме соціальна держава, як слушно зазначає Г. Шмідт є основою і гарантом розбудови демократії, а також передумовою практичного дотримання етики відповідальності. Наведемо його аргумен-тацію щодо цього: «Напевне, демократія у деяких європейських країнах зазнала краху. Стабільність численних держав була б порушена, якби вони завтра відмінили або ж суттєво зменшили соціальні гарантії [12, 241]. Соціальна держава, за Г. Шмідтом, готує ґрунт для успішних посттоталі-тарних демократичних перетворень. І навпаки, люмпенізація суспільства стоїть наперешкоді демократичних трансформацій та ствердженню правової держави.

Ці ідеї Г. Шмідта вказують на ще одну загрозу демократії, а саме – на потенційну загрозу тиранії більшості та руйнацію правової системи суспільства.

У добу зростання загроз дестабілізації світового порядку, посилення викликів глобалізації і міжнародного тероризму, становлення молодих демократій, бідність та корупція сприяють розширенню правового нігілізму, зростанню зневіри людей у право як інструмент, що стоїть на охороні їхніх інтересів.

Поруч із імплікаціями ціннісного та онтологічного нігілізму у право-

вій культурі, правовий нігілізм має також й лінгвістичні особливості, які можна вважати симптоматикою його латентних форм. Зокрема це знаходить прояв у різних зневажливих висловлюваннях щодо держави, висловлюваннях щодо її зайвості, визначеннях держслужбовців як «дармоїдів». Настрої, що криються за такими висловлюваннями, часто використовуються у риторичній політичній романтиці з притаманними їй закликами повернення до «коріння». «походження», «зову крові» тощо.

Поява лінгвістичних сип топів правового нігілізму може руйнувати культуру свободи у суспільстві. Але треба зауважити, що культура свободи, мобілізуючи свої смисли та лінгвістичні можливості також здатна протистояти правовому нігілізму. Розгляд цього аспекту культури свободи ускладнюється через те, що у даному випадку йдеться про «культуру в культурі» [9, 21]. Зауважимо, що за сучасних умов у суспільному житті, особливо у політиці, надзвичайно актуальними є питання, пов'язані з вербальними практиками розв'язання різного роду конфліктів. Культура аргументації та домовляння у глобалізованому світі є важливою передумовою збереження людської цивілізації, бо саме вона, як буде показано нижче, сприяє досягненню порозуміння між культурами та індивідами, є проявом гуманізації міжлюдських взаємин.

Окреслена проблематика на метарівні досить повно представлена у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед них треба назвати насамперед К.-О. Апеля, П. Вацлавіка, Ю. Габермаса, А. Гоннета, Л. Ситніченко, С. Пролєєва, К.Ясперса. Але разом з цим проблема культури домовляння залишається на периферії дослідницького поля сучасної комунікативної філософії. Щоправда, можна зауважити, що у західній комунікативній філософії в останні десятиліття зусилля теоретиків спрямовуються на дослідження культуротворчого і людинотворчого потенціалу філософського діалогу. Тут варто згадати фундаментальну працю В. Гьосле "філософський діалог", де розглядається "процес створення філософського діалогу", його соціальні передумови і перешкоди [10, 79, 125-129]. Г. Шмідт також є майстром філософських діалогів. В них здебільшого йдеться про складні проблеми сьогодення, які передбачають вміння домовлятися, приходити до консенсусу.

Але культура домовляння не обмежується теорією і практикою різного роду діалогічних комунікативних практик. Про це переконливо свідчать дослідження, присвячені комунікації у світі повсякденності, яка у добу глобалізації стає транскультурною [5, 112-113]. Культура аргументації як культурна техніка домовляння, на нашу думку, окрім діалогу, включає також його передумови, антропологічні засади, психологічні диспозиції, на що звертає особливу увагу Г. Шмідт. Культура домовляння також тісно пов'язана зі світоглядною культурою як суспільства у цілому, так і тих осіб, що безпосередньо беруть участь у перемовинах. Деякі дослідники вважають, що найбільш повно культура домовляння представлена у "життєвому світі дипломатів" [8, 126-127]. Але ця культура

насправді є більш широкою, а життєвий світ дипломатії тільки віддзеркалює її наявність або відсутність у суспільстві. Адже так звані "м'які" і "жорсткі" форми домовляння є узагальненням формального боку комунікативних практик, існуючих у суспільстві. Треба зауважити, що культура домовляння є ширшим поняттям, ніж культура перемовин. Вона залежить також не в останню чергу від того, чи є конкретні суспільства як суб'єкти інтеркультурного діалогу толерантними, а також від того, наскільки вони готові дотримуватися імперативу толерантності. Останнє Р.Дарендорф влучно характеризує як "здатність чинити опір спокусам несвободи" [6, 150].

У цьому зв'язку Є.К.Бистрицький слушно зауважує, що зміни стратегії насильства вимагають вмінь та навичок свідомого творення ситуації толерантності. "Передовсім, – наголошує він, – йдеться про можливість домовитися. Домовляння – це заміщення реального силового зіткнення мовно-комунікативними (політико-дипломатичними, легальними) та інформативно-просвітницькими діями" [1, 79]. Але домовляння є необхідним не тільки у сфері міжнародних відносин. Воно відіграє значну роль у розбудові громадянського суспільства, у гармонізації суспільних відносин. Усе це вимагає розробки нової методологічної програми, яка б була здатна обґрунтувати стратегії ефективного "м'якого" домовляння. В основу такої програми, беручи до уваги значущість антропологічної складової процесу комунікації, треба покласти філософсько-антропологічні і феноменологічні принципи конструювання толерантної соціальної реальності. Розкриваючи у цій площині потенціал феноменологічної методології, Є. Бистрицький пише: "На відміну від класичного, модерного формулювання проблеми толерантності, відновлення саме останнього як основи для теперішніх досліджень і вирішень цієї проблеми, сучасна філософія зовсім не випадково керується методологією утримання від суджень. Якраз у намаганні віднайти абсолютно об'єктивний досвід, найбільш універсальний погляд на навколишній світ і людину або досягти максимально наукового розуміння й саморозуміння вбачає своє завдання один із найвизначніших варіантів філософії ХХ століття – феноменологія. Один із її основних методів – це метод епохе, або уникнення, винесення за дужки будь-яких наявних досі знань щодо предмета мислення, а також редукція до максимально раціональної основи всіх емоційно-психологічних станів, що заважають нашій об'єктивності" [1, 85-86].

Феноменологічна методологія, яку широко застосовує Г. Шмідт, дозволяє зосередитися на просторових і темпоральних моментах, які за умов активного і мобільного суспільства, набувають першорядного значення. Тут варто звернути увагу на деякі парадокси культури домовляння, яка сама по собі ще не знімає напруження у суспільстві. Адже створення і штучне підтримування ситуації толерантності виключно засобами

культури домовляння (саме такий варіант як ефективний обґрунтовує Ж. Дерріда – [див. 8, 65-70] може призвести до асинхронності в діях партнерів перемовин. У цьому випадку відповідальність за порушення консенсусу чи будь-яких інших угод покладається на тих, хто безпосереднє бере участь у розв'язанні різного роду конфліктів, особливо із застосуванням легітимного насилля. Але ефективна безпека передбачає не тільки гуманізовані практики розв'язання конфліктів, а їх запобігання [див. 2, 44-47]. В останні роки у сучасній соціальній філософії та психології спостерігається тенденція ігнорування стратегією запобігання у розгляді конфліктних ситуацій. Внаслідок цього конфлікту з чинника розвитку суспільства і суспільних відносин перетворюється на конститутивний момент суспільного життя. Між тим конфлікт існує на праксеологічному рівні, а способи його цивілізованого розв'язання оформлюються у відповідні дискурсивні практики лише із становленням комунікативної раціональності та транснаціонального громадянського суспільства [див. 4, 137-140, також 2, 3]. Безперечно, суперечливість суспільного життя змушує постійно балансувати між консенсусом та комунікативним конфліктом.

Мистецтвом такого балансування є сучасна культура домовляння.. Вона пропонує принципове нове розуміння домовляння, смислом якого є не стільки компроміс, скільки відкриття нових можливостей соціальної творчості. Отже, домовляння відкриває нові перспективи для соціальних дій і передбачає не відмову від принципів і переконань, а їх трансформацію на гуманістичних засадах. Сучасна культура домовляння – це активний гуманізм у дії.

Підсумовуючи аналіз проблемних ліній соціальної філософії Г. Шмідта та історію її впливу можна зробити висновок, що імператив сталого розвитку суспільства є не тільки важливим досягненням демократії, а й водночас інструментом підтримання її ідеалів та цінностей. Новітня історія німецького суспільства є верифікацією цього положення.

Література

1. Бистрицький Є.К. Конфлікт культур і філософія толерантності і// Ідея культури: виклики сучасної цивілізації. К. 2003. – С. 78-96.
2. Зимовець Р. Конфлікти та протести у постіндустріальному суспільстві (до питання про актуальність дослідницької парадигми Ю.Хабермаса) // Філософська думка. – К., 2001. – №3. – С. 93-114.
3. Adloff F. Zivilgesellschaft. Theorie und politische Praxis. Frankfurt – New-York 2005
4. Budin G. Möglichkeiten der transkulturellen Kommunikation // Weltgesellschaft, Weltverkehrssprache. Weltkultur/ Wolfgang Wismann (Hrsg.) Tübingen :Stauffenburg-Verlag. 2000. – S. 112-120.
5. Dahrendorf R. Versuchungen der Unfreiheit. München: Beck. 2006.

6. Deitelhoff N. Überzeugungen in der Politik. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2006.
7. Derrida J. Politik der Freundschaft. Frankfurt am Main. 2002.
8. Di Fabio U. Kultur der Freiheit. – München: Fink. 2005/ – 215 S.
9. Hoesle V. Der Philosophische Dialog. München:Beck. 2006
10. Krippendorf Ekkenhart. Die Kultur des Politischen. – Berlin: Kadmos. 2009. – 200 S.
11. Schmidt Helmut, Stern Fritz. Unser Jahrhundert. Ein Gespräch. – München: Verlag C. H. Beck, 2010. – 287 S.
12. Sommer Theo. Helmut Schmidt // Die deutschen Kanzler. Von Bismarck bis Kohl. Hrsg. Wilhelm von Sternburg. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag. 1994. – 488 S./ Theo Sommer. Helmut Schmidt. – S. 439-456.

HELMUT SCHMIDT'S SOCIAL PHILOSOPHY: THE PROBLEM LINES AND HEURISTICALLY POTENTIAL

N. Grigorova

The article is devoted to the analyze of general statements of the social philosophy of H. Schmidt, which is founded on the political pragmatism. Thereby the rationalism is compared with the political romantic, which was dominant during a relative long time in the social conciseness in Germany. Is explicated a connection between the social state as the European cultural achievement and democracy what can get lost its ground in the raged society. The real culture of the freedom might be formed only on the foundation of convictive social politics and under conditions of law nihilism conquering.

The role of prominent personalities in the history of cross belongs to problems of social philosophy. This is because they change the course of human history. Much less studied is the problem of the role of theoretical philosophy in making responsible decisions political leaders high. The quality of democratic political thought in modern complicated socio-cultural contexts, not least depend on the ability of leaders to respond to the high-level challenges.

Key words: social state, philosophy of politics, society, culture of freedom, democracy, steady development, pragmatism, nihilism, responsibility.

СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ ГЕЛЬМУТА ШМИДТА: ПРОБЛЕМНЫЕ ЛИНИИ И ЭВРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ

Н. Григорова

Статья посвящена анализу основных положений социальной философии Г. Шмидта, которая базируется на политическом прагматизме. При этом рационализм противопоставляется политической романтике, занимавшей в течение достаточно продолжи-

тельного времени доминирующее положение в Германии. Раскрывается взаимосвязь между социальным государством, рассматриваемым как европейское достижение, и демократией, теряющей почву в люмпенизированном обществе. Подлинная культура свободы может формироваться только на основе взвешенной социальной политики при условии преодоления правового нигилизма.

Ключевые слова: социальное государство, философия политики, общество, культура свободы, демократия, устойчивое развитие, прагматизм, нигилизм, ответственность.